

“Speech is the best show man puts on” (B.L. Whorf)

Seuraavassa käsikirjoituksessa Benjamin Lee Whorf (1897–1941) pyrkii valottamaan hopi-intiaanien todellisuuskuvaa, joka hänen arviossaan poikkeaa perustavalla tavalla esimerkiksi indoeurooppalaisen kieliperinteen mukaisesta maailmanhahmotuksesta. Tietyn kulttuurin maailmankäsitys, alkaen metafysisistä käsitevalinnoista ja -tulkinnoista ja ulottuen niiden taustoittamaan jokapäiväiseen elämäntodellisuuteen saakka on Whorfin mukaan kodifioituneena sen kieleen; näin se on hedelmällisesti analysoitavissa etnolingvistiikan näkökulmasta. Käsittelen tässä johdatuksessa ensin lyhyesti itse artikkelia¹ ja pyrin sitten valottamaan yleisemmin Whorfin omaa maailmankäsitystä.²

Hopi-kosmologiasta

Whorfin artikkelin hopi-intiaanien maailmankaikkeuden mallista voi lukea vakavana etnolingvistisenä tutkimuksena, mutta myös — tietenkäin alkuperäisestä tarkoituksesta poiketen — puhtaasti filosofisena ajatuskokeena. Etenkin jälkimmäisessä mielessä sen voi ajatella kiinnostavan muitakin kuin kielitieteilijöitä.

Ajatuskokeeksi tulkittuna Whorfin esitys näyttää elämysvoimaisena yrityksenä kokea, hahmottaa ja artikuloida maailma perustavalla tavalla toisin. Hän johdattaa lukijaa vieraaseen ja silti jotenkin tutunomaiseen todellisuushahmotukseen, jossa vallitsee omastamme poikkeava, toisaalta konkreettisempi ja maanläheisempi, toisaalta myös henkempi ja ‘inhimillisempi’ kosmologia. Keskeisiä eroja löytyy muun muassa avaruuden ja ajan ymmärtämisestä. Siinä missä ne ovat länsimaiselle ihmiselle likimain toisistaan ja subjektista riippumattomia ja ikään kuin tasa-aineksisiä suureita, ne sulautuvat hopilla osittain yhteen ja muuttavat luonnettaan subjektin asemasta riippuen. Tai kun meillä niin menneen, nykyisyyden kuin tulevanikin ajatellaan sisältävän yhtä lailla avaruudellisen ulottuvuuden, hopilla vain ‘mennyt’ ja osa ‘nykyisyyttä’ ovat avaruudellisia, koska vain nämä ‘ajan’ osat ovat ‘objektiivisia’ tai ulkoisia; se taas, mikä meillä on ‘tulevaa’ on hopille ‘subjektiivista’, sisäistä, ja siten myös jo tavallaan läsnä toisin kuin meillä, joille tuleva voi olla ‘vielä kaukana’.

‘Kielellinen relativiteetti’

Mitä tulee sitten oheisen artikkelin (ja lukuisten muiden) laajempiin filologisiin ja filosofisiin yhteyksiin, Whorf näki kielelliset tutkimuksensa myös todisteina niin kutsutulle ‘kielellisen relatiivisuuden’ hypoteesille (linguistic relativity hypothesis, jatkossa lyhyesti LRH; se tunnetaan myös mm. Sapir-Whorf -hypoteesin nimellä), jonka mukaan tietyn kielellisen yhteisön käyttämä kieli rajoittaa ja myös muo- vaa ratkaisevalla tavalla yhteisön jäsenten ajattelua ja todellisuuskokemusta.³ Yhtenä seurauksena tästä on, että vaikka keskenään hyvin erilaiset kielet kykenisivätkin käsittelemään todellisuuden kaikkia puolia, niiden jäsentämät todellisuudet olisivat perustavalla tavalla toisilleen vieraita. Eri kieliyhteisöjen voisi siten väittää elävän jossakin ei-triviaalissa mielessä eri maailmoissa. ‘Relatiivisuuden’ voi näin ajatella viittaavan tässä toisaalta siihen, ettei ajatus voi tavoittaa puhdasta, ei-kielellisesti jäsennettyä todellisuutta sinänsä, ja toisaalta siihen, etteivät eri äidinkieliä puhuvat voi käsittää toistensa todellisuuksia missään perustavassa mielessä.

Whorf viittaa eri kielten toimesta eri tavoin tapahtuvaan maailman ositteluun toistuvasti kirjoituksissaan; mm. artikkelissa ‘Science and Linguistics’ hän luonnehtii sitä seuraavasti (lainaus on J. B. Carrollin toimittamasta Whorfin valittujen kirjoitusten laitoksesta, josta lähemmin ks. alaviite 2):

“[...] kunkin kielen taustalla vaikuttava kielellinen järjestelmä (toisin sanoen kielioppi) ei ole pelkkä toistamisen väline ideoiden ilmaisemisessa, vaan pikemminkin

itsessään ideoiden muovaaja, yksilön henkisen toiminnan, hänen vaikutelmiensa analyysin ja henkisten sisältöjensä synteessin ohjelma ja opas. [...] Me pilkomme luonnon syntyperäkielemme osoittamien suuntien mukaisesti. Me emme löydä ilmiöiden maailmasta sieltä eristämiämme kategorioita ja tyyppisiä, että ne tuijottaisivat jokaista havainnoijaa kasvoihin; päinvas- toin, maailma tarjoutuu kaleidoskooppimaisena vaikutelmien virtana, joka meidän pitää järjestää mielemme avulla — ja tämä tarkoittaa lähinnä mielemme kielel- listen järjestelmien avulla. Me leikkelemme luontoa, jär- jestämme sitä käsitteiksi ja kiinnitämme merkitykselli- syyksiä siten kuin teemme, koska olemme osallisina so- pimuksessa jäsentää sitä sillä tavoin — sopimuksessa, joka pätee kautta puheyhteisömme ja on kodifioitu kie- lemme muotoihin. Tämä sopimus on tietenkin impli- siittinen ja lausumaton, *mutta sen ehdot ovat täysin pa- kottavia*; me emme voi puhua lainkaan muutoin kuin tukeutumalla siihen havainto- ja tietoa-aineen jäsen- telyyn ja luokitteluun, jonka sopimus säätää.⁷⁴

LRH, kuten saattaa kuvitella, on saanut osakseen monen- laista kritiikkiä. Tässä ei ole mahdollisuutta puuttua siihen lähemmin, mutta kuvaavan ja myös varoittavan esimerkin siitä, miten eri asioista osapuolet saattavat puhua (kielel- linen relativiteetti asialla tässäkin?), tarjoaa seuraava lai- naus R. Langackerilta:

“LRH voi olla vahva tai heikko väite riippuen sen muo- toilusta [...] Heikoin muoto on myös vähiten kiinnostava. Se toteaa vain, että kieli vaikuttaa, helpottaa tai on väline ajattelussa. Tämä on ilmeisen totta ja vaikuttaa yleisesti hyväksytyiltä. [...] Toisessa ääripäässä tapaam- me vahvimman LRH-version. Se väittää, että kaikki ajattelu on ratkaisevasti kielestä riippuvaista. Me emme voi ajatella lainkaan muutoin kuin kielen kautta, emme- kä me voi käsitteellistää asioita, joille kieleemme ei tarjoa sopivaa ilmausta. Vahvimpana tämä on myös kiinnos- tavin versio LRH:sta. Se on myös ilmeisen epätosi. Pi- dän sitä ilmeisen epätotena sellaisten asioiden perusteel- la kuin musiikki, kuvataide, palapelin ratkominen, se vaikeus, mikä ihmisillä usein on pukea ajatuksensa sa- noiksi, sekä introspektiivinen analyysi siitä miten oma mieleni toimii (mikä ei tarkoita sanoa, että kaikki mielet toimisivat välttämättä täsmälleen samalla tavalla).⁷⁵

Langackerin kritiikki aliarvioi raskaasti Whorfin kieli- käsitystä. On selvää, että esimerkiksi musiikki tai palapelin ratkominen eivät ole kielellisiä *sanallisen puheen* merkityk- sessä, mutta on kyseenalaista, voiko niiden perustamista omille erityisille logiikoilleen *eli* (Whorfin kannalta) kieli- opeilleen mielekkäästi kieltää.⁶ Seuraavat Whorfin totea- mukset vastaavat itse asiassa jo ennakolta mainitunlaiseen kritiikkiin:

“[Kielen] tutkimus osoittaa, että ihmisen ajattelun muo- toja kontrolloivat lahjomattomat hahmolait, jotka ovat hänelle tiedostamattomia. Nämä hahmot ovat hänen oman kiellensä havaitsemattomia ja monimutkaisia sys- tematisaatioita — minkä osoittaa helposti ennakkoluu- loton vertailu ja vastakkainasettelu muiden, etenkin eri kieliperheeseen kuuluvien kielten suhteen. Ihmisen ajat- telu itsessään tapahtuu jossakin kielessä — englannissa, sanskriitissa, kiinassa.”

“[Alahuomautus:] ‘Ajattelu kielessä’ ei välttämättä joudu

käyttämään *sanoja*. Choctaw-intiaani pystyy ilman eri- tyisopintojakin yhtä vaivattomasti kuin taitavin kynä- niekka asettamaan vastakkain kahden kokemuksen aikamuodot tai suvut, vaikka ei ole koskaan kuullut sellaisia *sanoja* kuin ‘aikamuoto’ tai ‘suku’ mainitun- laisille kontrasteille. Suuri osa ajattelusta ei käytä lain- kaan sanoja, vaan käsittelee kokonaisia paradigmoja, sanaluokkia ja vastaavia kieliopillisia jäsennyksiä hen- kilökohtaisen tietoisuuden fokuksen ‘taustalla’ tai ‘ylä- puolella’. [...]”

“Sanat [words] ja puhe [speech] eivät ole sama asia. Ku- ten tulemme näkemään, sanoja ohjaavat lauserakenteen hahmot [patterns] ovat sanoja tärkeempiä.”⁷⁷

Langackerin todisteet LRH:n ‘ilmeiselle epätotuudelle’ — “musiikki, kuvataide, palapelin ratkominen, se vaikeus, mikä ihmisillä usein on pukea ajatuksensa sanoiksi, sekä introspektiivinen analyysi siitä miten oma mieleni toimii” — osoittautuvat epäolennaisiksi Whorfin kielikäsitteiden kannalta. Jos jo kontrastiivinen mielenliike (jollainen sisäl- tyy kaikkeen vertailuun, suhteuttamiseen ja sitä kautta kaikkeen rationaaliseen ajatteluun) kuuluu kieliopin piiriin (vrt. strukturalismi tai esim. Wittgensteinin ‘kielioppi’-ter- min laajennus), edes musiikki tai sanaton (mutta *analyyt- tinen*) introspektio eivät voi jäädä sen ulkopuolelle: “[...] *kielen* rikas ja systemaattinen organisaatio, mukaanlukien pohjimmitaan matematiikka ja musiikki, jotka ovat viime kädessä samaa sukua kielen kanssa”.⁸ Langackerin kritiikki saattaa päteä sellaisen kielikäsitteiden kohdalla, jossa ‘kieli’ on esim. synonyyminen ‘sanallisen puheen’ kanssa, mutta selvästikään Whorfin kielikäsitteet eivät ole näin yksitasoiset. Sillä on hänen ajattelussaan metafyyssinen ulottuvuus ja siinä oma erityinen roolinsa. Tässä tarkoituksessa tarkas- telen seuraavaksi hieman Benjamin Lee Whorfin metafyy- siikkaa ja kosmologiaa.

‘Relativistin’ holistinen todellisuuskäsitys⁹

Toisin kuin LHR:sta voisi kuvitella, Whorf ei ole varsina- inen relativisti millään metafyyssisellä tasolla. Absoluuttinen relativismi merkitsisi irrationalismia, kun taas Whorfin relativismi on itsessään relatiivista ja liittyy käsitykseen ehdottoman rationaalista todellisuudesta. Hän luonnehtii ajatustaan todellisuuden perimmäisestä luonteesta mm. seuraavasti:

“Tämä ajatus on liian laaja-alainen tullakseen esitettyksi iskulauseella. Jättäisin sen mieluiten nimeämättä. Se on käsitys siitä, että noumenaalinen, aistein tavoittamaton maailma — hyperavarouden, korkeampien ulottuvuuksien maailma — odottaa löytymistään kaikkien eri tie- teiden toimesta, jotka se tulee yhdistämään ja yhden- mukaistamaan, odottaa löytymistään ensimmäisessä aspektissaan *hahmollisten suhteiden* [patterned relations] valtakuntana, käsittämättömän moninaisena, mutta ilmentäen samalla tunnistettavaa samankaltai- suutta *kielen* rikkaaseen ja systemaattiseen organisaatioon, mukaanlukien pohjimmitaan matematiikka ja musiikki, jotka ovat viime kädessä samaa sukua kielen kanssa.”¹⁰

Hän kuvailee mm. kielitieteellisissä tutkimuksissa voi- mistunutta intuitiotaan todellisuuden perustalla vaikutta- vista ‘hahmoista’ (patterns).

[...] tuntemattoman, avaramman maailman *enteily*, joka ilmenee kielessä — tuon maailman, josta aineellinen on pelkkää pintaa tai ihoa, ja jossa kuitenkin olemme ja johon kuulumme.”

[...] Tämä näkemys merkitsee, että hahmoiksi [patterns] kutsumani tekijät ovat perustavia todella kosmisessa mielessä, ja että hahmot muodostavat kokonaisuuksia, psykologian Gestaltien kaltaisia, jotka sisältyvät laajempiin kokonaisuuksiin katkeamattomana jatkumona. Siten kosmoksen kuvalla on sarjallinen tai hierarkkinen luonne, se on tasojen tai tasanteiden seuranto. Koska eri tieteiltä puuttuu kyky tunnistaa tällaista sarjallista järjestystä, ne ikään kuin leikkelevät osia maailmasta, osia, jotka kenties leikkautuvat luonnollisten tasojen suunnan poikki tai katkeavat kun ilmiöt, saavuttaessaan olennaisen tasonmuutoksen, tulevat aivan toisentyypiksi, tai siirtyvät vanhempien havainnointimenetelmien käsityspiiriin ulkopuolelle.¹¹ “

Whorf hahmottelee metafysiikkaansa mm. intialaisen filosofian käsitteistöllä, mikä ei kuitenkaan tarkoita, että hän sitoutuisi ko. ajatteluperinteeseen. Hän on eklektikko, ei ainoastaan väliaikaisesti (esim. etsiessään ‘oma kielensä’), vaan ajattelunsa perustavien ideoiden vaatimuksesta (ks. Whorfin ‘emansipatorisen metodin’ ideaa alla).

Whorfin todellisuus on pohjimmiltaan rationaalinen totaliteetti, kaikkien toisistaan kasvavien hahmojen kokonaisuus;¹² se on Arupa (sanskrit. ‘muodoton’), vailla avaruudellisuuden kuuluvia aksidientaalaisia piirteitä (kappaleisuus, erillisuus, muutos, kontingenssi yms.). Viimeksimainitut seikat luonnehtivat puolestaan maailman Rupa-puolta (‘muoto’, ‘ilmiasu’), joka on Mayan, ‘fiktio’ valtakuntaa. Rupan piiriin kuuluvat myös yksilölliset tajunnat, joiden ‘fokus’ muotoutuu psykososiaalisten tarpeiden tiivistymänä.¹³

Filosofian kolme suurta kysymysmerkkiä, mieli, kieli ja oleva, ovat (näin olen ymmärtänyt, vaikka Whorf ei tätä eksplisiittisesti sano) Arupan tasolla yhtä. Rupan tasolla ne hajaavat erilleen ja samalla pinnallistuvat: ‘oleva’ viittaa enää lähinnä avaruudellisiin, erillisiin olioihin (eikä niiden taustalla vallitsevaan hahmoyhteyteen), ‘kielessä’ korostuu referentiaalisuus (nimellä viittaaminen olioihin) varsinaisen merkitystä luovan hahmoyhteyden (käsitteiden lauseyhteys ja lauseita laajemmat hahmokokonaisuudet) muuttuessa ‘läpinäkyväksi’, samalla kun ‘mieli’ käsitetään henkilökohtaiseksi fokukseksi, vaikka tämä on pikemminkin psykososiaalisten tarpeiden tuottama vääristymä manasin tason (sanasta Manas, ‘Mieli’) korkeamman tietoisuuden kentässä.¹⁴ (Tarkemmin ottaen yksityinen mieli muodostuu tietoisuuden alueesta, joka käsittelee olioiden nimiä — Nama — ja alemman tietoisuuden tai alitajunnan tasosta, joka on Kaman, halun tai tunteen aluetta. Korkeamman tietoisuuden taso, Manas, ei ole yksilöllisen tai kontingenssin aluetta, mistä johtuen sen tavoittaminen edellyttää tarpeiden ja sen kautta Mayan hälventämistä esim. mantran toistamisen avulla.¹⁵)

Whorfin esittämänä kyseessä ei ole dualistinen vaan monistinen jäsenitys, jossa vallitsee aito jatkumo kontingenttien ja erillisten olioiden ääripään (Mayan leimaama Rupa-taso) ja mahdollisuuskaavioiden tai -matriisien (hahmojen) holistisen ykseyden ääripään (manasinen Arupa-taso) välillä.

Kontrastiivinen kielitiede emansipaation välineenä

Juuri jatkumon olettaminen ääripäiden välille tekee Mayasta ainoastaan suhteellisesti harhaisen: vaikka se kätkee paljon todellista se myös ilmaisee siitä aina jotakin. Sitä ei toisin sanoen pidä hylätä, vaan käyttää (Wittgensteinia lainaten) ikään kuin tikkaina matkalla syvemmälle hahmojen todellisuuteen ja laajempaan tietoisuuteen. Ja koska syvemmätkin hahmot kuuluvat puolestaan taustana elämäntodellisuuteen, niiden oppiminen auttaa muokkaamaan tätä parempaan ja harmonisempaan suuntaan. (Tässä Whorfin ‘tämma maailmaisuus’ eroaa silmiinpistävästi intialaisen filosofian ‘toismaailmaisuudesta’, muistuttaen pikemminkin hegeliläistä kosmisen järjen itsetoteutuksen visiota.)

Whorf koki länsimaisen ihmisen tilanteen kriittiseksi:

“Se mitä me kutsumme ‘tieteelliseksi ajatteluksi’ on länsimaisen indoeurooppalaisen kielityypin erikoistuma, joka on kehittänyt ei ainoastaan joukkoa eri dialektiikkoja vaan itse asiassa joukon erilaisia dialekteja. *Nämä murteet ovat nyt menettämässä keskinäisen käsitettävyytensä.*”

[...] yksilökohtainen mieli, vankina avarammassa, omien menetelmiensä tutkimattomissa olevassa maailmassa, käyttää kielen merkillistä lahjaa kutoakseen Mayan eli illuusion kudelman, luodakseen tilapäisen analyysin todellisuudesta ja ottaakseen sen sitten lopullisena. Länsimainen kulttuuri on mennyt tässä pisimmälle, pisimmälle tilapäisen analyysin päättäväisessä perusteellisyydessä ja pisimmälle päättäväisyydessään pitää sitä lopullisena.”¹⁶

Whorfin luonnostelemana tietoisuuden valaistumiseen ja ihmisen vapautumiseen tähtäävä ‘mantrinen metodi’ on ainakin periaatteessa yksinkertainen:

“Sitoutuminen illuusion on sinetöitynä länsimaiseen indoeurooppalaiseen kieleen, ja Lännessä tie ulos illuusiosta löytyy avarammasta kielen ymmärtämisestä kuin mitä läntisellä, indoeurooppalaisella kielellä on tarjota. Tämä on länsimaisen tietoisuuden ‘mantrajooga’, seuraava suuri askel, jonka se on nyt valmis ottamaan.”

“Kielellinen tietous tuo mukanaan monien erilaisten ja kauniiden loogisen analyysin järjestelmien ymmärryksen. Sen kautta maailma, nähtynä toisten, aiemmin vieraina pitämämme sosiaalisten ryhmien vaihtelevista näkökulmista tulee käsitettäväksi uusilla tavoilla. Vieras muuttuu uudeksi ja usein selventäväksi tavaksi katsoa asioita.”

“Kielten ja kielellisten periaatteiden tieteellinen tutkimus merkitsevät ainakin osittaista käsityskyvyn kohotamista kohti [korkeimman tietoisuuden] tasoa.”¹⁷

Tutkimalla eri kieliä ja yleisemmin erilaisten elämäntapojen ominaislaatuja ja kontrastoimalla niitä keskenään ihmisen vapautuu samalla kertaa sekä nurkkakuntaisesta eristyneisyydestään että todellisuuskäsityksensä vinoutumista, kuin myös todellisuutensa lamauttavasta pirstaleisuudesta, ‘Baabelista’, jota ovat omalta osaltaan olleet luomassa myös tieteet.¹⁸

‘Biodiversiteetti’ olisi ollut B. L. Whorfille mieluinen käsite ja tavoite, länsimaisen elämäntavan kasvava valta taas merkki tietoisuuden yksimuotoisuuden muuttumisesta

entistä läpinäkyvämmäksi, vaikeammin havaittavaksi ja siten entistä kahlitsevammaksi:

“[...] niillä, jotka haaveilevat tulevaisuudesta, joka puuu yhtä ainoaa kieltä, oli se sitten englantia, saksaa, venäjää tai mitä tahansa, on harhainen ideaali ja he tuottaisivat ihmismielen kehitykselle mitä suurimman karhunpalveluksen. Länsimainen kulttuuri on muodostanut kielen avulla tilapäisen analyysin todellisuudesta ja pitäisi ilman korjaavia tekijöitä päättävästi analyysiansa lopullisena. Ainoat korjaavat tekijät löytyvät muista kielistä, jotka suunnattoman pitkän riippumattoman kehityksen tuloksena ovat saavuttaneet toisia, mutta yhtä loogisia, tilapäisanalyyseja.”¹⁹

Lopuksi

Whorfin metafyyminen/kosmologinen jäsenitys on luonnosmaisuudestaan huolimatta huomionarvoinen kokonaisnäkemys maailmasta ja mielestä sekä kielen asemasta todellisuudessa. Siinä on myös enemmän tai vähemmän selvästi ilmaistuna ‘elämän tarkoitus’ (tietoisuuden ja sitä kautta vapauden lisääminen, henkinen evoluutio vailla takarajaa), sen tavoittelun keinot (kontrastiivinen metodi), kuten myös joitakin eettisiä suuntalinjoja (suvaitsevaisuus, harmonia, toisen kunnioitus), kaikki toisistaan riippuvina ja toistensa edellyttäminä. Whorfin visiosta puuttuu tyyten se faustinen, vimmainen vire, joka leimaa niin suurta osaa oman aikamme ‘kestävän kehityksen’, ‘jatkuvan kasvun’, vieläpä ‘elinikäisen oppimisen’ yms. iskusanoin verhottua kilpailumentaliteettia.

“Puhe on parasta, mitä ihmisellä on esittää. [Speech is the best show man puts on.] Se on evoluution näyttämöllä hänen oma ‘näytöksensä’, jossa hän astuu kosmisen taustakankaan eteen ja ‘näyttää mitä osaa’. Mutta me epäilemme, että Jumalat katsomossa havaitsevat sen järjestyksen, jolla hänen hämmästyttävä tempuvalikoimansa kulminoituu suureen kliimaksiin, varastetuksi — maailmankaikkeudelta!”²⁰

Viitteet

1. Käsikirjoitus julkaistiin postuumisti vuonna 1950 (International Journal of American Linguistics, 16:67-72) ja uudelleen 1956 J. B. Carrollin toimittamassa valikoimassa (ks. seur. alah.); sen lievästä viimeistelemättömyydestä kertovat satunnaiset ylipitkät virkkeet ja muutamat tulkinnanvaraiset viittaussuhteet. Artikkelin kirjoitusvuodeksi on arvioitu 1936.
2. Lyhyt Whorf-elämäkerta löytyy John B. Carrollin toimittamasta Whorfin kirjoitusten valikoimasta *Language, Thought & Reality—Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (The M.I.T. Press, Massachusetts, 1967 [1956]). Whorfin akateeminen työ oli (ainakin eurooppalaisittain katsoen) sikäli erikoista, että hän harjoitti sitä menestyksellisen ‘siviiliammatin’ ohessa (ensin kemianinsinööri, sitten kemianteollisuudessa arvostettu paloturvallisuustarkastaja ja lopulta paloturma-alan yhtiön johtoportaan jäsen); hän vieläpä torjui useita tarjouksia akateemisista tutkijanpaikoista, koska koki oman järjestelynsä takaavan paremmin juuri akateemisen vapautensa.
3. Ajatus ‘kielen rajoista’ saattaa tuoda, eikä perusteettomasti, mieleen Ludwig Wittgensteinin ‘ryntäily kielen rajoja vastaan’ ja esimerkiksi Michel Foucaultin ja laajemmin diskurssianalyttisen tai tiedonsosiologisen käsityksen todellisuuden kielellisestä/sosiaalisesta tuottamisesta/rakentumisesta. Etenkin Whorfin ja Wittgensteinin eri alueille sijoittuvien, mutta toisiaan paljossa täydentävien ja valaisevien perspektiivien vertailu saattaisi osoittautua

hedelmälliseksi tehtäväksi.

4. Carroll 212-214; lainausten suomennokset ovat omiani.
5. Teoksessa E. Malotki, *Hopi Time*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 20, Mouton Publishers, Berlin 1983, sivut 1-2. Malotki allekirjoittaa Langackerin kritiikin tässä massiivisessa tutkimuksessaan.
6. Kuten sanottu, en juurikaan puutu tässä esittelyssä tai seuraavaan artikkelikäännöksen liittämässäni alaviitteissä erilaisiin Sapir-Whorf-hypoteesin tai toisaalta Whorfin ‘hopi-universumin’ analyysin saamaan kritiikkiin, osittain rajallisen asiantuntemukseni johdosta, mutta pääasiassa kuitenkin siksi, että kriitikot ja Whorf eivät aina tunnu tarkoittavan likimainkaan samoja asioita sellaisilla sanoilla kuin ‘kieli’, ‘ajattelu’, ‘logiikka’, ‘aikamuoto’, yms. Esimerkkeinä tästä saavat toimia mainittu Langacker-sitaatti sekä ohaisen artikkelikäännöksen alaviite 4.
7. Carroll 252 ja alah., sekä 253.
8. Mt. 248; ks. myös 261.
9. Whorfin monitahaisen ja -tasaisen ajattelun ehkä paras kokoava esitys löytyy hänen laajemmalle yleisölle tarkoitettusta kirjoituksestaan ‘Language, mind, and reality’ (Carroll 246-270), jota tässä yhteydessä lähinnä seuraan. Hänen kuolemansa 1941 vain 44-vuotiaana merkitsi tämän alustavuudestaan huolimatta kunnioitettavan luonnoksen jäämistä hänen lopulliseksi sanakseen asiassa. Carroll 247-248.
10. Mt. 248. Kuvatukseen hahmojen sisäkkäistä jatkumoa Whorf ottaa esimerkin kielitieteestä. Siinä erotellaan tasoja esikielellisestä äänten tasosta fysiologis-foneettisen tason kautta foneemien, morfeemien ja morfologian kautta aina syntaksin (‘monitahaisen, suurelta osin tiedostamattoman hahmottamisen’) tasolle saakka. Hän esittää vakaumuksenaan, että tasot jatkuvat edelleen tavalla, ‘jonka täysi merkitys voi jonakin päivänä avautua ja tyrmistyttää meitä’ (mt. 249). Whorfin ‘hahmot’ eivät selvästikään ole mitään piirroskuviota tms., vaan jonkinlaisia mahdollisuuskäsitteitä eli -matriiseja, jotka määräävät mitkä variaatiot (yksittäiset ilmentymät) eri asioissa ovat mahdollisia. Esim. suomenkielen lausekaava sallii tietyt sanayhdistelmät (mielettömätkin) ja tiettyjä ei (esim. viisi ja -sanaa perätysten ei ole lause, mutta “vesi asteli patsaan poikki ja kadun ohi” on). Samoin esim. suomen sanojen vokaaliyhdistelmiä hallitsevat tiedostamattomat mutta vastaansanomattomat hahmot tai lait. Whorfin hahmot ovat (ajatuksellista, tuskin historiallista) sukua esim. strukturalistisen lähestymistavan relaatiostruktuureille ja mahdollisten maailmojen logiikalle.
12. Carroll 248.
13. Mt. 253, 263, 266, 268-269.
14. Mt. 252-253, 261, 268-269.
15. Mt. 249, 252-253, 266.
16. Mt. 246, 263.
17. Mt. 263, 264, 269.
18. Mt. 256, 246, 268-269.
19. ‘Languages and logic’, mt. 244.
20. ‘Language, mind, and reality’, mt. 249.